

Холиқов Умиджон Қўчқарович,
Гулистон давлат университети «Педагогика
ва психология» кафедраси докторанти

БОШЛАНҒИЧ СИНФ ЎҚУВЧИЛАРИНИНГ ШАХМАТГА ЎРГАТИШ ЖАРАЁНИДА МАНТИҚИЙ ФИКРЛАШ ВА ШАХСИЙ СИФАТЛАРИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ ПЕДАГОГИК МУАММО СИФАТИДА

УЎК: 311

ХОЛИҚОВ У.Қ. БОШЛАНҒИЧ СИНФ ЎҚУВЧИЛАРИНИНГ ШАХМАТГА ЎРГАТИШ ЖАРАЁНИДА МАНТИҚИЙ ФИКРЛАШ ВА ШАХСИЙ СИФАТЛАРИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ ПЕДАГОГИК МУАММО СИФАТИДА

Мазкур мақолада бошланғич синф ўқувчиларини шахматга ўргатишда шу соҳага оид Ўзбекистон Республикасини ҳуқуқий асослари ўқувчиларни шахмат ўрганиш орқали мантиқий фикрлаш қобилияти ўсади ҳамда шахсий сифатлари шакллантирилади. Шахмат ўйинларидан фойдаланиш орқали уларнинг диққати, ақл-идроки, тафаккури, хотираси ва мантиқий фикрлаш малакаси ўсади. Шу билан бирга шахматнинг бугунги ривожланиш тенденциялари, уни омдалашган спорт тури сифатида эмас, балки мамлакат аҳолиси, айниқса, ёшларни интеллектуал салоҳиятини оширувчи, мустақил фикрлаш қобилиятини ва эркин қарор қабул қилиш кўникмаларини, Ватанга садоқат туйғуларини шакллантирувчи ноёб восита сифатида талқин этилган.

Таянч сўз ва тушунчалар: бошланғич синф ўқувчилари, шахмат, идрок, тафаккур, хотира, мантиқий фикрлаш, диққат, шахсий сифатлар, интеллектуал салоҳият, маънавий тарбия.

ХОЛИКОВ У.К. ФОРМИРОВАНИЕ ЛОГИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ И ЛИЧНОСТНЫХ КАЧЕСТВ У УЧЕНИКОВ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ ШАХМАТАМ КАК ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ПРОБЛЕМА

В настоящей статье раскрывается суть совершенствования логического мышления и личностных качеств у учеников младших классов посредством обучения их игре в шахматы в соответствии с правовыми основами Республики Узбекистан в этой сфере. Наряду с этим, на сегодняшний день, исходя из тенденции развития шахмат, эта игра рассматривается не только как распространённый вид спорта, но и в качестве уникального средства повышения интеллектуального потенциала, способности самостоятельного мышления и свободного принятия тех или иных решений среди населения, а особенно среди молодёжи.

Ключевые слова и понятия: ученики начальных классов, шахматы, мышление, восприятие, память, логическое мышление, внимание, личностные качества, интеллектуальный потенциал, духовное воспитание.

KHOLIKOV U.K. FORMATION OF LOGICAL THINKING AND PERSONAL QUALITIES AMONG THE PRIMARY SCHOOL PUPILS IN THE PROCESS OF CHESS PLAYING TEACHING AS A PEDAGOGICAL PROBLEM

The article demonstrates the importance of improving logical thinking and personal qualities of primary school students in learning chess in accordance with the Presidents of Republic of Uzbekistan laws related to the issue. Moreover, the tendency of chess development shows that the game is considered to be not only a widespread kind of sports, but a unique way to improve intellectual potential, personal qualities, independent thinking and problem solving among the population, especially among a young generation.

Key words and concepts: primary school students, chess, thinking, perception, memory, logical thinking, attention, personal qualities, intelligence potential, moral upbringing.

Кириш.

Фарзандларимизнинг ақлан ва жисмонан соғлом, руҳан тетик бўлиб вояга етиши юртимиз эртанги кун, истиқболни белгилаб берадиган омиллардан бири. Бугунги кунда юртимизда ўсиб келаётган ёш авлодга катта эътибор қаратилмоқда. Уларнинг таълим, маданият ва спорт соҳасида илғор бўлишлари учун барча шарт-шароитлар яратилган.

Республикамизда охириги йилларда жисмоний тарбия ва спортни оммалаштириш, аҳоли ўртасида соғлом турмуш тарзини тарғиб қилиш, имкониятлари чекланган шахсларнинг жисмоний реабилитацияси учун зарур шарт-шароитлар яратиш, ҳамда Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 24 январдаги “Ўзбекистон Республикасида жисмоний тарбия ва спортни янада такомиллаштириш ва оммалаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-5924-сон фармонида болалар ва ўсмирларнинг шахмат билан шуғулланишга қизиқишини ошириш, ҳаваскор шахматни оммавийлаштириш, бу борада умумтаълим мактаблари, бошқа таълим муассасалари, маҳалла ва ташкилотларда шахмат бўйича мусобақаларни мунтазам равишда ташкил этишга алоҳида эътибор қаратилган¹.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 9 августдаги “Ўзбекистон Республикасида шахматни ривожлантириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПҚ-3906 сонли қарорига мувофиқ мактаб дастурлари доирасида 150 та умумий ўрта таълим мактабларининг ўқувчиларини тажриба тариқасида шах-

матга ўқитишни ташкил этиш вазифаси белги-ланган эди².

Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномасида **“Янги Ўзбекистон – мактаб остонасидан, таълим-тарбия тизимидан бошланади”**, деган ғоя асосида кенг қўламли ислохотларни амалга оширамыз”, дейилган³.

Биринчидан, ёш авлодга боғча, мактаб ва олийгоҳларда сифатли таълим-тарбия беришни йўлга қўямиз, улар жисмоний ва маънавий соғлом, ватанпарвар инсонлар бўлиб улғайиши учун барча куч ва имкониятларни сафарбар этамыз.

Иккинчидан, ёшларни замонавий билим ва тажрибалар, миллий ва умумбашарий қадриятлар асосида мустақил ва мантиқий фикрлайдиган, эзгу фазилатлар эгаси бўлган инсонлар этиб вояга етказамиз.

2021 йил 14 январда “Шахматни янада ривожлантириш ва оммавийлаштириш ҳамда шахматчиларни тайёрлаш тизимини такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида” ПҚ-4954 Президент қарори қабул қилинди.

Шу қарор асосида 150 та умумий таълим мактабларининг ўқувчиларини тажриба тариқасида шахматга ўқитишни ташкил қилиш амалиёти кенгайтирилиб, яна қўшимча 150 та мактаб (шу жумладан, Қорақалпоғистон Республикаси ва вилоятларда (Тошкент вилоятидан ташқари) 10 тадан, Тошкент вилояти ва Тошкент шаҳрида 15 тадан мактаб) шахматга ихтисослаштирилади;

² Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 9 августдаги “Ўзбекистон Республикасида шахматни ривожлантириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПҚ-3906 сонли қарори. - <https://lex.uz/docs/3860639>

³ Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси. 2020 йил 29 декабрь. - <https://president.uz/uz/lists/view/4057>

¹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 24 январдаги “Ўзбекистон Республикасида жисмоний тарбия ва спортни янада такомиллаштириш ва оммалаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-5924-сон фармони. - <https://www.lex.uz/docs/4711327>

тегишли 1000 та умумий таълим мактабида 2, 3 ва 4-синф ўқувчиларини “Жисмоний тарбия” фани доирасида 18 соатлик режа асосида шахматга ўқитиш йўлга қўйилади ҳамда уларга методик ёрдам кўрсатилади қолган барча мактабларнинг 2, 3 ва 4-синф ўқувчилари “Жисмоний тарбия” фани доирасида шахматга ўқитилади.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 14 январдаги “Шахматни янада ривожлантириш ва оммавийлаштириш ҳамда шахматчиларни тайёрлаш тизимини такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-4954-сон қарорига мувофиқ мамлакатимизда шахматни аҳоли ўртасида кенг тарғиб қилиш ва уни оммавий спорт турига айлантириш, ўсиб келаётган ёш авлоднинг интеллектуал ва маданий ривожланиши учун зарур шарт-шароитлар яратиш, юқори иқтидорга эга бўлган ёшларни танлаш, саралаб олиш ва уларни профессионал шахматчилар ва халқаро гроссмейстерлар сифатида тайёрлаш тизимини йўлга қўйиш, тренерлар учун муносиб меҳнат шароитини яратиш, шунингдек, Ўзбекистон шахмат мактабини яратиш мақсадида:

1. Ўзбекистон Республикаси ва бошқа мамлакатлар ташаббуси билан 2019 йил 2 декабрь куни Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Бош Ассамблеясининг шахматни ривожлантириш бўйича махсус резолюцияси қабул қилинганлиги ва ушбу резолюцияга мувофиқ 20 июль Бутунжаҳон шахмат куни этиб эълон қилинганлиги маълумот учун қабул қилинди.

2. Қуйидагилар Ўзбекистонда шахматни ривожлантиришни янги босқичга олиб чиқишнинг асосий йўналишлари этиб белгиланди:

“Мактабда шахмат” лойиҳасини амалга ошириш, унинг доирасида умумий таълим мактабларида бошланғич синфлар ўқувчилари учун шахматга ўқитиш тизимини янада ривожлантириш орқали қамровни йилма-йил ошириб бориш, ўқувчилар ва мактаблар ўртасида турнирлар ўтказиш;

– болалар ва ўсмирларнинг шахмат билан шуғулланишга қизиқишини ошириш, уни оммавийлаштириш, бу борада таълим муассасалари, маҳалла ва ташкилотларда шахмат бўйича мусобақаларни мунтазам равишда ташкил этиш;

– юқори иқтидорга эга бўлган ёш шахматчиларни танлаш ва саралаб олиш (селекция) тизимини тубдан такомиллаштириш, уларни босқичма-босқич тайёргарликдан ўтказиб

бориш орқали профессионал шахматчилар ва халқаро гроссмейстер бўлиб етишишини таъминлаш, шунингдек, имконияти чекланган шахматчиларни қўллаб-қувватлаш;

– шахмат инфратузилмасини янада ривожлантириш ҳамда халқаро талабларга мослаштириш, болалар-ўсмирлар шахмат мактабларини, шу жумладан, давлат-хусусий шериклик асосида ташкил қилиш;

– шахмат соҳасида малакали мутахассисларни тайёрлаш, қайта тайёрлаш, малакасини ошириш, танлаб олиш ва ривожлантиришга илғор илмий-методик ҳамда инновацион технологияларни жорий этиш;

– шахмат бўйича республика ҳамда халқаро мусобақалар ва олимпиадалар ғолиблари, халқаро гроссмейстер, халқаро тоифадаги спорт устаси, халқаро унвонларга эга бўлган тренерлар ва ҳакамлар унвонларини қўлга киритган шахматчиларни пул мукофотлари билан тақдирлаш;

– шахматни интеллектуал спорт тури сифатида кенг ёритиш ҳамда тарғиб қилиш ишларини ташкиллаштириш, шунингдек, шахмат бўйича Ўзбекистон терма жамоаси аъзоларининг халқаро шахмат мусобақаларида иштирок этишини таъминлаш¹.

Мавзунинг долзарблиги. Шахмат – умумий ва интеллектуал қобилиятларни ривожлантирувчи таълимнинг бир тури ҳисобланиб, психологик жараёнларини ривожлантирувчи, инсонни ақлий, ижодий ва тарбиявий камолотга эришишига йўналтирилган педагогик жараёнدير. Шахмат ўқувчиларни ақлан ва маънан етук қилиб тарбиялашда қўшимча тарбия воситаси бўлиб хизмат қилади.

Ушбу фаннинг таълим тизимига киритилиши нафақат ўқув фаолияти самарадорлигини оширишга ёрдам беради, балки машғулотнинг дастлабки босқичларида ўқувчиларда иродалилик, мустақиллик каби шахсий сифатларни ва мантиқий фикрлашлари учун ҳам катта аҳамиятга эга бўлади.

Мавзу бўйича илмий изланишларнинг қисқача таҳлили.

Бугун АҚШ, Швеция, Германия, Канада, Испания, Куба, Италия, Нидерландия, Польша, Дания,

¹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 14 январдаги “Шахматни янада ривожлантириш ва оммавийлаштириш ҳамда шахматчиларни тайёрлаш тизимини такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-4954-сон қарори.

Исроил ва бошқа мамлакатлар мактабларида шахмат ўқитилади. Мамлакатимизда шахмат мактаб ўқув предмети сифатида уч-тўрт йил мобайнида жадал ривожлана бошлади. Бироқ шахмат фаолияти орқали “Шахмат ўргатиш жараёнида бошланғич синф ўқувчиларнинг мантиқий фикрлаш ва шахсий сифатларини шакллантириш технологияси” га бағишланган махсус тадқиқотлар ҳозиргача йўқ. Юқоридагилардан кўриниб турибдики, замонавий назария ва амалиётда жамият томонидан қўйилган объектив равишда ортиб бораётган талаблар ва мактаб ўқувчиларининг ақлий қобилиятларини ривожлантириш, ҳамда назарий ва амалий ривожланиш йўлларининг етарли эмаслиги ва ўқувчи шахсининг мантиқий фикрлаш ва шахсий сифатларини ривожлантириш воситалари ўртасида зиддият мавжуд. Ушбу муаммо доирасида тадқиқот мавзуси: “Шахмат ўргатиш жараёнида бошланғич синф ўқувчиларининг мантиқий фикрлаш ва шахсий сифатларини шакллантириш технологияси”, деб белгиланди.

Шахматнинг инсон тафаккури ривожигада ўрни ҳақида кўпгина илмий-тадқиқот ишларида (М.Муҳиддинов, М.Хайлаев, А.Тошхўжаев) ёритиб берилган. Шунингдек, буюк тарихий шахслар (Амир Темур, Алишер Навоий, Заҳириддин Муҳаммад Бобур ва б.) ҳам ўз фаолиятида шахмат (шатранж) ўйнаганликлари ҳақида тарихий манбаларда кўплаб мисоллар келтирилган¹.

XX – асрнинг кучли шахматчиси жаҳон чемпиони халқаро гроссмейстер Рустам Қосимжонов томонидан яратилган “Шахмат сеҳрли олам” дарслик қизиқарли ҳисобланади, чунки муаллиф бунда шахматни оммалаштириш, бошланғич шахмат уйини ўргатишни ёритиб берган².

М.Хайлаев таълимни ривожлантириш ғоялари асосида ёш шахматчиларни ўқитиш услубиятини ишлаб чиқди³.

Таниқли рус ўқитувчиси В.Сухомлинский шахмат ёрдамида болаларни тарбиялашни кучли талаб қилган биринчи педагоглардан бири эди. У ёзишича: «... шахматсиз ақлий қобилият ва хотирани тарбиялашни тасаввур қилиб бўлмайди... Шахмат бошланғич мактаб ҳаётига

ақлий маданият элементларидан бири сифатида киритилиши керак⁴.

Э.Ласкер биринчилардан бўлиб шахматни ўқитиш муаммосига эътибор қаратди. У шахмат ўйнаш қобилияти фақат хотира билан боғлиқ бўлиши мумкин эмас деб ҳисоблаган ва шахмат ўйнашни ўрганиш, мантиқий фикрлаш сифатлар ривожлантириш керак⁵.

А.Зак машғулларда бола психикасининг ўзига хос хусусиятларини ҳисобга олиш зарурлигини таъкидлади. Болалар конкрет фикрлайдилар, шунинг учун бир қатор абстракт тушунчаларни қийинчилик билан, қизиқишсиз қабул қилдилар⁶.

Америкалик машҳур шахмат арбоби А.Бисно шундай деган эди: “Шахмат бутун тараққиёт тарихидаги ақл-идрок ютуқларини, маданият ва санъат элементларини ўзида намоён этади”⁷.

Шахмат ва мантиқий тафаккур ўртасидаги боғлиқлик мавжудлиги ҳақида: Н.Алексеев, А.Барташников, Б.Гершунский, В.Захаров, В.Князева, В.Костров, А.Кормишкин, Н.Крогиус, Б.Ланин, В.Малкин, Т.Петросян, Я.Рохлин, Н.Талызина, А.Тимофеев, Ю.Яковлев, М.Фельдман каби мутахассислар ёзган эди⁸. Юқоридаги тадқиқотчилар шахмат орқали ташқи ва ички нутқ, комбинацион ва мантиқий фикрлаш, ирода, ҳаёт фаолияти, билиш эҳтиёжлари, танқидийлик, ўз-ўзини ҳурмат қилиш қобилияти, ўз-ўзини тарбиялаш, мустақил фикрлаш, эстетик диднинг намоён бўлишини ўрганишган.

Тадқиқотнинг мақсади - шахмат ўргатиш жараёнида бошланғич синф ўқувчиларининг мантиқий фикрлаш ва шахсий сифатларини шакллантириш технологиясини бўйича амалий таклиф ва тавсиялар ишлаб чиқишдан иборат.

Тадқиқотнинг объекти - бошланғич синф ўқувчиларининг шахматга ўргатиш жараёни.

⁴ Сухомлинский В.А. О воспитании / Сост. и авт. вступит, очерков С.Соловейчик. - 4-е изд. - М.: Политиздат, 1982. - 270 с.

⁵ Ласкер Эм. Учебник шахматной игры / Эм. Ласкер. -М-Л.: 1926.

⁶ Зак А.З. Развитие теоретического мышления у младших школьников. — М.: Педагогика, 1984. - 151 с.

⁷ Bruner J.S. A study of thinking / J.S. Bruner, J.J. Goodnow, G.A. Austin. - N.Y.: Wiley. -P. 195-330.

⁸ Тарасова О.В. Педагогические условия формирования логической культуры младших школьников средствами шахматной деятельности. Дис. ... канд. пед. наук.- Казань, 2005. — 209 с.

¹ Муҳиддинов М. Катакларда яширинган олам. - Т.: Ўзбекистон, 1976. 66-бет.

² Қосимжонов Р. Шахмат сеҳрли олам. - Т.: 2008.

³ Хайлаев М. Шахмат алифбоси. – Т : Тафаккур, 2015.

Тадқиқот предмети - шахмат ўргатиш жараёнида бошланғич синф ўқувчиларнинг мантиқий фикрлаш ва шахсий сифатларини шакллантиришнинг мазмуни, усуллари, технологиялари.

Тадқиқот методикаси бўлиб анкета сўровномалари натижалари ташкил этди.

Илмий муаммонинг қўйилиши.

Бошланғич синф ўқувчиларнинг мантиқий фикрлаш ва шахсий сифатларини шакллантиришнинг педагогик назария ва таълим амалиётини ўрганиш долзарб масалалардандир. Мактаб ўқувчилари томонидан шахматда мустақил мантиқий ва когнитив вазифаларни бажариш методи; мантиқий маданиятни шакллантириш мезонлари: таққослаш, умумлаштириш, таҳлил қилиш, синтез, таснифлаш ва аналогия операцияларини ўзлаштириш борасида етарлича тадқиқотлар ўтказилмаган.

Шахмат - бу фан, спорт, санъат. Шахматни муайян фаолият тури сифатида ҳар томонлама тавсифлаш шуни кўрсатадики, шахмат - шахс, интеллектуал, ҳиссий, шахсий ва жисмоний жиҳатдан максимал ички харакатларни талаб қиладиган махсус конгломерат. Ёш шахматчилар машғулотида юзага келадиган қийинчиликларни ҳар қандай соҳада ҳам яшириб туриши мумкин. Агар шахматчи ўйинни ютқазса, бу дебютни ёмонроқ билади ёки муайян стандарт позицияни тушунмайди дегани эмас, масалан, ҳиссий жиҳатдан ўйинга тайёр эмас ва ҳоказо бўлиши мумкин. Шахмат, бизнинг фикримизча, мактаб ўқувчиларининг мантиқий фикрлаш ва шахсий сифатларини шакллантиришнинг самарали воситасидир.

Мактаб ўқувчиларининг шахмат ўйнаш фаолиятлари хотирани ривожлантиради. Уйин муҳитида болалар яхшироқ эътиборларини мужассамлайдилар ва кўпроқ эслайдилар. Шахмат ўйини боланинг ҳис-туйғулари, ахлоқий сифатлари ва хулқ-атворини ташкил этади. Мактабда шахмат фаолиятини ташкил этиш ҳақида гапирганда, биз айнан ўйинни ўзини эмас, балки ҳар бир ёш гуруҳ болаларига мавжуд шакллардаги шахмат асосларини ўргатишнинг самарали қурилган жараёнини назарда тутамиз. Шахмат ўйнашни ўрганиш мактаб ўқувчиларининг мантиқий тафаккурини шакллантиришда қадимий ўйинга хос бўлган салоҳиятдан тўлиқ фойдаланиш имконини беради.

Шахмат - бу шахсни тарбиялашда кўп жиҳатдан амалга оширилмайдиган ва талаб қилинмайдиган муҳим ижтимоий-маданий

омилдир. Бунда, юқоридаги муаллифларнинг ҳеч бири шахмат имкониятларини шахсга таълим бериш мақсадида чуқур ўрганишни мақсад қилиб қўймаганлигини кузатдик.

Спортчи ва мураббийлар кўп йиллик тажрибалари шахмат орқали шахсни тарбиялашда катта ютуқларга эришиш мумкинлигига ҳар жиҳатдан ишонтиради (ахлоқий, интеллектуал, эстетик, жисмоний ва бошқалар). Керакли натижаларга эришиш учун пайдо бўлаётган педагогик шароитлар, энг катта самара берадиганларини танлаш ва моделлаштириш, батафсил таҳлилни талаб қилади. Шу муносабат билан шахмат фаолиятининг асосий таркибий қисмларини ва шахс тарбияси учун ҳал қилинадиган педагогик вазифаларни махсус таҳлил қилиш талаб қилинади¹.

Шахмат - бу шахсни тарбиялашда кўп жиҳатдан амалга оширилмайдиган ва талаб қилинмайдиган муҳим ижтимоий-маданий омилдир.

Тадқиқот натижалари.

Умумтаълим мактабларида шахмат дарсларини тизимли ташкил этишни ўрганиш асосида амалий тавсиялар ишлаб чиқиш лозим бўлади. Шунини инобатга олган ҳолда, ушбу мақолада биз икки босқичда олиб борилган тадқиқотларимиз натижаларини тақдим этамиз. Биринчи босқичда (2019 йил апрел-май) биз иккинчи ва учинчи синф ўқувчиларининг мантиқий фикрлаш жараёнини ўргандик. Тадқиқотлар Сирдарё вилояти Гулистон шаҳридаги 5-мактаб, Баёвут туманидаги 9-мактаб, Сурхондарё вилояти Термиз шаҳаридаги 14-мактаб, Термиз туманидаги 3-мактаб, Наманган вилояти Наманган шаҳаридаги 48-мактаб, Тўрақўрғон туманидаги 39-мактабларда олиб борилди. Тажриба жараёнида 169 иккинчи ва 176 учинчи синф ўқувчилари, ўқитувчилари ва ота-оналар қатнашдилар.

Иккинчи босқичда (2020 йил ноябрь - декабрь) иккинчи, учинчи, тўртинчи синф ўқувчиларининг ақл-заковат доираси ўрганилди. Тадқиқотлар Сирдарё вилояти Гулистон шаҳаридаги 5-мактаб, Баёвут туманидаги 9-мактаб Сурхондарё вилояти Термиз шаҳридаги 14-мактаб, Термиз туманидаги 3-мактаб, Наманган вилояти Наманган шаҳридаги 48-мактаб,

¹ Вершинин М.А. Теория проектирования системы формирования логического мышления шахматистов. Дис. ... доктора педагогических наук, Волгогр. гос. акад. физ. культуры. - Волгоград, 2005. - 506 с.

1-жадвал. Мактабларда дарслар ташкил этилиши бўйича ўтказилган сўровнома натижалари

№	Саволлар	“Ҳа»	“Йўқ»	“Муҳим эмас”
1.	Мактабингизда ташкил этилган спорт дарслари фаолияти қониқарлими?	24	52	-
2.	Мактабингиздаги шахмат дарсларида ёш тоифаларига алоҳида эътибор қаратилганми?	19	42	11
3.	Мактабингизда шахмат дарсларини янги тизимини ташкил этишни хоҳлайсизми?	65	10	5

Тўрақўрғон туманидаги 39-мактабларида олиб борилди. Тажрибада 259 ўқувчи қатнашди, улардан 90 нафари иккинчи синф ўқувчилари, 84 нафари учинчи синф ўқувчилари, 85 нафари тўртинчи синф ўқувчилари, ўқитувчи ва оналар қатнашдилар.

Умумтаълим мактабларида ташкил этилаётган дарсларни тизимлаштириш, ташкил этилган дарслар натижаларини баҳолаш мақсадида сўровнома ўтказилди.

Сўровномада қуйидаги саволлар берилди:

1) Мактабингизда ташкил этилган шахмат спорт дарслари фаолияти қониқарлими?

2) Мактабингиздаги шахмат дарсларида ёш тоифаларига алоҳида эътибор қаратилганми?

3) Мактабингизда шахмат дарсларини янги тизимини ташкил этишни хоҳлайсизми?

Ўтказилган сўровномада респондентлардан берилган саволларга “Ҳа”, “Йўқ” ва “Муҳим эмас” деб жавоб беришлари сўралган эди. Олинган натижалардан шу маълум бўлдики (1-жадвал), биринчи савол бўйича “Ҳа” деб жавоб берганлар сони 24 та, ёки умумий респондентларнинг 21,4 %, “Йўқ” деб жавоб берганлар сони эса 52 та, ёки умумий респондентларнинг 79,6 % дан ортиқроғини ташкил қилди. “Муҳим эмас” деб жавоб берганлар бўлмади.

Иккинчи савол бўйича “Ҳа” дея жавоб берган респондентлар сони 19 та, умумий респондентларнинг 13,8 % ни, “Йўқ” деб жавоб берганлар эса 42 тани, умумий респондентларнинг 71,5 % ни, “Муҳим эмас” жавобини танлаган респондентлар эса 11 нафарни, ёки 14,7 % ни ташкил қилди.

Учинчи савол бўйича “Ҳа” дея жавоб берган респондентларнинг жавоблари 65 нафарни, умумий респондентларнинг 83,2 %, “Йўқ” жавобини танлаганлари эса 10 тани яъни, 8,5 % ни ташкил қилган бўлса, “Муҳим эмас” деб жавоб берган респондентлар 5 та, ёки 0,83 % ни ташкил қилди. (1-жадвал).

Ўтказилган сўровномада иштирок этган респондентларнинг жавобларидан шу маълум бўлдики, умумтаълим мактабларида ўтказилаётган шахмат дарслари тизимлаштирилмаган ва қониқарли эмас.

Шахмат ўйини қуйидаги усуллардан бирида қандай амалга оширилаётганини кўриш жуда қизиқ. Ўз табиатига кўра, бу ўйин муайян ҳаракатнинг мумкин бўлган оқибатларини олдиндан билиш, режалаштирилган ишни амалга ошириш ва ҳоказо. Бу шахматнинг деярли асосий хусусияти бўлиб, шериклардан бирининг ҳар қандай башоратли ҳукмлари иккинчисининг ҳукмлари билан доимий равишда тўқнашади. Шу билан бирга, қабул қилинган қарорларнинг ўзаро тузатилиши, кўринишидан бенуқсон стратегияларни танқидий қайта баҳолаш муқаррар. Бошқача айтганда, шахматчи ҳар қадамда (ёки аксинча, «ҳар бир ҳаракат»да) бу ҳар бир нарсани сўроқ, доимий рақиб сифатида ҳаракат ўз шериги, қарама-қарши режалари билан ўз режаларини солиштириш учун ноёб имкониятдир.

Машғулотлар ҳафтасига 2-3 марта ўтказилди. 1-2 синф учун 45 минут, 2-3 синфлар учун 60 минут, 5-7 синф учун 90 минут, 8-9 синфлар учун 120 минут 10-11 синфлар учун 150 минут этиб белгиланди. Ҳар бир ёш гуруҳи ўз тўғарагининг умумий вазифалари билан бир қаторда, ўзига хос хусусиятига эгадир, машғулотларда бериладиган юкламалар шуни инобатга олган ҳолда тақсимланди.

Хулосалар.

Жамиятнинг замонавий тараққиёти ўқувчиларнинг таълим тарбияси умумбашарий талабларни оширади. Улар ижодий ва мантиқий фикрлай олишлари ва мустақил бўлишлари талаб этилади. Бу талабларни муваффақиятли бажариш учун шахсни ақлий ривожлантириш ва унинг мантиқий фикрлаш ва шахсий сифатларни мақсадли шакллантириш лозим.

Психологик-педагогик адабиётларда мантиқий маданият таърифига камдан-кам учрайди. Шахснинг интеллектуал фазилатларини таҳлил қилиш асосида мантиқий фикрлаш ва шахсий сифатларни элементи сифатида тушунализ, бу қонунлар, шакллар ва усуллар асосида мантиқий жиҳатдан тўғри фикрлаш қобилиятига эга бўлган қонунлар, усуллар ва мантиқ шакллари билишда намоён бўлади, уларнинг муҳим

хусусиятларини таъкидлайди, умумлаштиради, таснифлайди, таҳлил қилади, тушунтиради.

Диагностик эксперимент маълумотлари ёш мактаб ўқувчиларининг мантиқий фикрлаш даражасининг пастлигини кўрсатади, бу эса ёш мактаб ўқувчиларининг мантиқий фикрлаш ва шахсий сифатларни шакллантириш бўйича махсус мақсадга мувофиқ иш тизимини тақозо этади.

Ўқитиш жараёнида фаол мантиқий ва амалий элементлар мустаҳкамланиши лозим. Шу билан бирга, қуйидаги асосий талаблар бажарилиши керак:

- ўқувчиларнинг мантиқий тафаккурини ривожлантириш даражасини тизимли ташхислаш;
- ўқувчиларнинг ўқув-билиш фаолияти билан шуғулланишлари учун мантиқий мадани-

ятни шакллантириш учун барқарор мотивация яратиш;

- бошланғич синф ўқувчиларининг тафаккурининг ўзига хос хусусиятларини ва уларнинг янги сифат даражасига ўтишини ҳисобга олиш;
- умумтаълим мактаб ўқувчилари билан мантиқий фикрлаш ва шахсий сифатларни шакллантириш ишларини такомиллаштириш;
- илмий усулларни таълим шароитига айлантириш ва ақлий фаолият усуллари ва методларининг маълум тизимига мослаштириш;
- мактаб ўқувчиларининг мантиқий фикрлаш ва шахсий сифатларни шакллантиришга кўмаклашувчи махсус мантиқий вазифалар тизимини қўллаш;
- билим, тартиб, муайян оғирлиги ортисини таъминлаш: тушунтиришлар олиб бориш.

Адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 24 январдаги “Ўзбекистонда жисмоний тарбия ва спортни янада такомиллаштириш ва оммалаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-5924-сон фармони. - <https://www.lex.uz/docs/4711327>
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 9 августдаги “Ўзбекистон Республикасида шахматни ривожлантириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПҚ-3906 сонли қарори. - <https://lex.uz/docs/3860639>
3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 14 январдаги “Шахматни янада ривожлантириш ва оммавийлаштириш ҳамда шахматчиларни тайёрлаш тизимини такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-4954-сон қарори. - <https://lex.uz/docs/5222869>
4. Муҳиддинов М. Катакларда яширинган олам. - Т.: Ўзбекистон, 1976.
5. Қосимжонов Р. Шахмат сеҳрли олам. – Т.: 2008.
6. Халаев М. Шахмат алифбоси. – Т.: Тафаккур, 2015.
7. Сухомлинский В.А. О воспитании / Сост. и авт. вступит, очерков С. Соловейчик. - 4-е изд. - М.: Политиздат, 1982.
8. Ласкер Эм. Учебник шахматной игры / Эм. Ласкер. -М-Л.: 1926.
9. Зак А.З. Развитие теоретического мышления у младших школьников. - М.: Педагогика, 1984.
10. Bruner J.S. A study of thinking / J.S. Bruner, J.J. Goodnow, G.A. Austin. -N.Y.: Wiley.
11. Тарасова О.В. “Педагогические условия формирования логической культуры младших школьников средствами шахматной деятельности”: дис. ... канд. пед. наук.- Казань, 2005.
12. Вершинин М.А. Теория проектирования системы формирования логического мышления шахматистов: дис. ... доктора педагогических наук, Волгогр. гос. акад. физ. культуры. — Волгоград, 2005.
13. Муҳиддинов М. Ўн тўққиз чемпион. – Т.: Юлдузча, 1998.
14. Игамбердиев О.Р. Умумтаълим мактабларида футбол тўғарақларини ташкил этиш тизими. // “Фан - спортга” 2020 йил, 3-сон.
15. “Маърифат” газетаси. 2016 йил 27 февраль № 17 сон.
16. Махмудов А.Х., Джурраев Р.Х., Ахунжанов А.Т. Дидактический потенциал шахматной игры. - М.: Наука и образование сегодня, №6 (53), 2020. - Часть 2.
17. Костенюк А.К. Требования современного мира к системам образования. Шахматы — как способ стимулирования интеллектуального развития детей // Материалы Международной науч.- прак. конф. Ч. 3. - Челябинск: Издательский центр ЮУрГУ, 2011.